

Câhiliye Döneminde Kurbanlıklar Üzerine Doğurganlığa Bağlı Olarak Bina Edilmiş Örfler ve Hükümler

İsmail NARİN*

Özet

Kurban ibadeti, dinlerde Tanrıya kulluk etmenin önemli bir aracı olarak kabul edilir. Kurban, kulluğun ifadesi olduğu gibi önemli bir yardımlaşma aracıdır. Ancak, belli dönemlerde kurbanla ilgili kimi uygulamaların farklı oluşu bu sosyal fonksiyonunu azaltmıştır. Câhiliye dönemi dinî geleneklerinden birisi de *bahîre*, *sâibe*, *vasîle* ve *hâmî* isimleriyle anılan kurbanlardır. Bu isimlerle anılan kurbanların ortak özelliği 'doğurganlık' vasfı olup bu nitelik farklı isimlerle anılmalarına sebebiyet vermiştir. Kur'an ise sarîh bir şekilde bu tür kurban çeşitlerinin meşru kılınmadığını vurgulamaktadır. Bu açıdan İslâm'ın kurban anlayışı hem inanç bazında hem sosyal fonksiyon açısından Câhiliye dönemi kurban uygulamalarından farklılık arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kurban, Bahîre, Sâibe, Vasîle, Hâmî.

Customary and Regulations Based on Sacrifices with "Fertility" Attribute in the Age of Ignorance

Abstract

Sacrificing an animal is considered as an important way of worshipping God in religions. Not only is sacrifice an expression of worship, but it is also an important aid tool. However, variations at the implementation of the sacrifice at certain

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı [smlnrn@hotmail.com].

periods have reduced this social function. One of the religious traditions of the age of ignorance (i.e. cahiliye) is the sacrifice referred to by names of Bahirah, Saibah, Wasilah and Ham. The common feature associated with names of these sacrifices is 'fertility' attribute and this attribute has given rise to their qualifications referred to by different names. The Holy Qur'an clearly emphasizes that these kinds of sacrifices are illegitimate. In this respect, Islamic view of sacrifice is fundamentally different from the implementation of the sacrifice at the age of ignorance in terms of both faith and social aspects.

Key Words: Kurban, Bahirah, Saibah, Wasilah, Ham.

Giriş

Kurban ibadeti, başta İslam olmak üzere, çeşitli din ve kültürlerde, son derece önemli bir konu olagelmıştır. Diğer ibadetlerden farklı olarak genellikle insanın yaşayan bir canlıyı Allah'a sunması düşüncesine dayanmaktadır.¹ Bu konuda ileri sürülen görüşler ve açıklama tarzları, önemli ve ufuk açıcı olmakla birlikte, söz konusu açıklamayı yapan kişinin durduğu yer ve dinî ritüelleri anlamlandırma biçimi açısından eksik kalmaktadır. Özellikle İslâm'ın kurban ibadetine yaklaşımını *tevhid* perspektifi dışında anlama ve anlamlandırma çabası, bazı disiplinlerin kurban konusunda klasik yorumlarının tekrarı dışında anlamlı bir izah getiremeyeceği kuşkusunu beraberinde taşıyacaktır.

Câhiliye döneminde görülen kurban uygulamalarının incelenmesi, İslâm'ın kurban ibadetine yaklaşımının anlaşılması noktasında önemli bir basamak vazifesi görmektedir. Bu döneme ait kimi kurban uygulamalarının resmi çizilmeden, İslâm'ın kurbanda gözettiği *hikmetin* anlaşılmasının bir boyutuyla eksik kalacağı göz ardı edilemez. Zira, İslâm, özü ve muhtevası itibariyle hikmet üzerine kurulu olup kulların dünya ve ahiret maslahatını hedeflemektedir. Bunun için, kulların *hikmetten abese* kayması *sapma* ve *dalâlet* olarak nitelendirilir.

Kurbanlığın "doğurganlık" vasfı esas alınarak Câhiliye döneminin yaygın bazı kurban çeşitlerini konu edinen bu makale, söz konusu kurban uygulamalarını, kısmen açıklama hedefine yönelik bir anlama çalışmasıdır. Daha önceki çalışmalarımızda Câhiliye dönemindeki kurban çeşitlerine yer verilmiş olmakla birlikte, çalışmaların amacının farklı oluşundan

1 Murtaza Bedir, *Kurban Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, s. 9.

kaynaklanan sebeplerden ötürü konu daha farklı bir çerçevede işlenmişti.² İlgili çalışmalarımızın kapsamını aşmayacak mahiyette ele alınan konunun müstakil bir çalışmayı gerektirecek öneme sahip olduğu tarafımızdan müşahede edilmiştir. Câhiliye dönemine ait kurban çeşitlerinden adları Kur'an'da zikredilmiş olanların esas alındığı bu makalede ise Câhiliye Araplarının söz konusu ibadete yaklaşımı, önceki çalışmalarımızın muhtevasını aşan bir perspektifle incelenmiştir.

a. **Câhiliye Dönemi Din Anlayışı**

İslâm öncesi dönem Arap tarihine, yaygın olarak "Câhiliye" veya "Câhiliye çağı" denir. Hz. Peygamber'in risâletinden önceki zamanı ve durumu, özelde de Arapların din ve toplum hayatındaki yanlış âdet ve geleneklerini dile getiren *câhiliye* kavramı, nazarî bilgi yoksunluğundan ziyade amelî bilgisizliği, bilgiyi rehber edinmekten kaçışı, yanlış âdet ve gelenekler edinmedeki duruşu ifade eder.³ Nitekim "Câhiliye Arapları" terimi de, dönemin insanların tanrı, insan ve eşya karşısındaki tutumlarını tarif etmektedir.

Kurban kesmek, Câhiliye döneminin başlıca ibadetlerinden biridir.⁴ İslâm'ın kurban yaklaşımının daha iyi anlaşılabilmesi için İslâm öncesi dönem Araplarında tanrı inancının ve kurban pratiğinin bilinmesi gerekir. Fakat câhiliye Araplarının din mefhumu, tanrı tasavvuru ve ibadetlerinin niteliği hakkında bize ulaşan dinî metinleri bulunmadığı için, bu konuda kendi dinî kaynaklarından hareketle elde edilecek bir bilgiden söz etmek güçtür.⁵ Câhiliye şiiri ve atasözlerinde sınırlı da olsa bazı bilgilere ulaşmakla beraber, dinî inançları ve kurban uygulamaları hakkında en kapsamlı bilgi kaynaklarından biri Kur'ân-ı Kerim'dir. Tefsir, hadis ve siyer alanlarına ait eserlerden de bu konuda faydalanılmaktadır.

İslâm'ın doğuşuna tekaddüm eden Câhiliye dönemi ile İslâm'ın zuhuru sırasındaki Arapların kurban anlayışı, tanrı ve din telakkilerini

2 Bkz. İsmail Narin, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, Yalın Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 70 vd.

3 Mahmûd Şükrü Âlûsî, *Bülûğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvâli'l-'Arab*, Beyrut, ts. [Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye], I, 15-18.

4 Tahir Olgun (Tâhirü'l-Mevlevî), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Işık Basımevi, İstanbul 1946, s. 25.

5 Cevâd Ali, *el-Mufasssal fi tarihî'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1380, VI, 20.

le yakın irtibatlıdır. Bilindiği gibi İslâm öncesi Arapların en yaygın dinî inançları, putperestlikti. Bununla beraber, geçmişten tevarüs ettikleri bir tanrı inancına da sahip bulunuyorlardı. Fakat, Allah'a aracısız ve şefaatsiz ulaşamayacağı vehmi,⁶ ruhları, cinleri ve putları aracı edinmelerine sebep olmuştu.⁷ İnanç sistemlerinde tanrısal kabul edilip çeşitli suretlerle temsil edilen bu güçler dinî hayatın merkezine yerleştirildiği için ilk ibadet, Allah'tan daha yakın ve somut kabul edilen putlara yapılıyordu. Bu duruma Kur'an'da "Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler." (Yûsuf 12/106) âyetiyle dikkat çekilerek onların Allah'ı gerektiği gibi kabul etmedikleri vurgulanmıştır. Allah'ın bütün varlıkların yaratıcısı ve her şeyin O'nun emrinde olduğunu kabul ettikleri⁸ hususuna da Kur'an'da "Onlara: 'Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?' diye sorsan, mutlaka, 'Allah' derler." (el-Ankebût 29/61) âyetiyle işaret edilir. Nitekim bölgede Hz. İbrahim'in dini olan Hanifliği benimsemiş kimselelerin bulunması, tevhid inancının Arap yarımadasında biliniyor olduğunun delili kabul edilmiştir.

Arabistan'daki kabileleri temsil etmek üzere Kâbe'nin etrafına birçok put yerleştirilmişti. Kâbe'nin putlara üstünlüğü tanınmakla beraber⁹ Mekke'ye ve Harem bölgesine bağlılıktaki yanlış tutum aynı zamanda putperestliğin yayılış sebeplerinden birisi olarak kabul edilmektedir: Mekke'den ayrılıp yolculuğa çıkan bir kimse, Kâbe ve Mekke'ye olan sevgisini ifade etmek üzere, beraberinde Harem'den bir taş götürürdü. Tıpkı Kâbe'yi tavaf ettiği gibi, bu taşın etrafında tavaf ederdi.¹⁰ Bazı gizli güçleri barındırdığını veya ilâhları sembolize ettiğini kabul ettikleri bu putlar

6 Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 103.

7 Ayrıntılı bilgi için bkz. Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 50-61; Şemseddin Günaltay, *İslam Öncesi Araplar ve Dinleri*, (M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, s. 13; Neşet Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989, s. 103; Yaşar Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013, s. 162-163.

8 Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I-II, (Trc. Salih Tuğ), Ankara 2003, I, 25.

9 Hişâm b. Muhammed İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, el-Mecmeü's-sikâfî, Abudabi 2003, s. 68; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 25-26, II, 854; Günaltay, *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, s. 19.

10 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 30-31; Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-V, Dâru'l-Hayr, Birinci Basım, Beyrut 1992, I, 65; Muhammed b. Abdillâh el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I-II, Dâru's-sikâfe, Beyrut 1979, I, 116; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldân*, I-VIII, Mısır 1325, VIII, 129.

ve dikili taşlar, sonunda, sembolize edilen şeylerle aynı kabul edilerek, ilâhların gördüğü hürmeti görmeğe başlamıştı. Bunun yanında, Arapların, ticarî münasebetleri,¹¹ Yahudilerin ve Hıristiyanların dinî faaliyetleri ile Fars ve Rum sınırlarına mücavir Arap şehirlerinin kurulması neticesinde dış dünyayla olan irtibatı, ilişkide buldukları milletlerin inançlarından etkilenmelerine sebep olmuştu.¹² Böylece, Hz. İbrahim (a.s.)'ın tebliğ ettiği din *tevhîd*den uzaklaşarak politeizm yeni inanç sistemlerinin odağına yerleşir. Kur'ân, "câhiliye" teriminin geçtiği âyetlerde bu anlayışı ve tutumu tenkit ederken¹³ bilgide rehberlerinin ancak "zan", "nefislerin arzusu" ve "ataların yolu" olduğuna¹⁴ dikkat çekerek yeni inanç sistemlerinin bilgi kaynağını sorgular.¹⁵

b. Putlara Kurban

Dinleri tanımanın önemli bir vasıtası olarak kurbanı incelemek, kurbanın dahil olduğu dinin sürüklendiği mecrayı anlamak için zaruri bir çabadır. Karşılıklı etkileşimin sık görüldüğü din ve kurban olgusu, aynı tarihsel tahrifatı paylaşması yönüyle de beraber anılmayı hak etmektedir. Câhiliye döneminin inanç sisteminde kurban ibadetinin önemli bir yer teşkil etmiş olması ise söz konusu bakışın bu dönem için de geçerli olduğunu doğrulamaktadır. Dönemin din anlayışının önemli bir unsuru olarak kurban diğer ibadetler gibi putperest geleneklerle birlikte sürdürülmekteydi. Hac menâsikinde de görülen bu davranış tarzında vakfe, tavaf, sa'y ve cemrelerin taşlanmasıyla birlikte, Zemzem kuyusunun yanında bulunan İsfâ ve Nâile isimli putların önünde kurbanlar kesilir, kanı Kâbe'nin duvarlarına sürülürdü; sahipleri ise bu etten yemezlerdi.¹⁶ Bakara Sûresi'nin

11 Kureyş 106/1-4.

12 Cevâd Ali, el-Mufasssal, VI, 34; Günaltay, İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri, s. 13.

13 bkz. Âl-i İmrân 3/154; el-Ahzâb 33/33; el-Fetih 48/26; el-Mâide 5/50.

14 Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm, I-VIII, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005, V, 462.

15 en-Necm 53/21 "Bunlar (putlar), sizin ve atalarınızın taktığı isimlerden başka bir şey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. Onlar ancak zanna ve nefislerinin arzusuna uyuyorlar. Halbuki kendilerine Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir."

16 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 62; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 65, 69, 120; Ali Osman Ateş, "Asr-ı Saadet'te Dinler ve Gelenekler", (*Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Ed.: Vecdi Akyüz, I-V, Beyan Yay., İstanbul 1994, II, 197-307), II, 230; Abdülkerim Özeydin, "İslâm'da Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 387.

197. âyetinde geçen “fusûk” kelimesinin barındırdığı anlamlardan birinin “putlar adına kurban kesimi” olduğu görüşü¹⁷ de bu tarihî uygulamaya işaret etmektedir.

Câhiliye ibadet sisteminin menşei her ne kadar Hz. İbrahim (a.s.)’a dayanmaktaysa da yapılan tahrif ve ilaveler, ibadetin aslî formunu bozmuştu. Bu bağlamda Hac ibadetinin en önemli şîârlarından biri kabul edilen telbiye cümlesinde tevhid inancına aykırı olarak “*Buyur Allah’ım buyur. Buyur, senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır, o da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin!*” şeklinde önce Allah’ın birliğini ikrar edip sonra da putları Allah’a ortak etmelerine¹⁸ benzer uygulamalar, formla beraber özde de çözülmeyi ve itikadî çöküşü getirmişti. Kâbe’nin ve putların ancak kurban ibadetiyle tazim edilebileceğine inanıldığı için, kurban dinde samimiyetin sembolü, tazimin alameti ve kalbin takvâsı kabul edilirdi. Dolayısıyla, Kâbe’nin etrafında yer alan, ilahî değer atfedilen ve özelliğine göre “ensâb, esnâm, evsân” denilen taşlara kurbanlar kesilerek ibadet edilirdi.¹⁹ Araplar, bunların haricinde, Kâbe gibi saygı gösterdikleri ve “tağut” adı verdikleri tapınakları da tavaf eder, hediyeler sunar ve kurban keserlerdi.²⁰

Câhiliye Araplarının tanrı tasavvurlarında kanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Putlar, esasını kurban kesmenin teşkil ettiği bir âyin yoluyla, kendilerine tapanların kabilesiyle bir kan akrabalığına dahil edilirdi.²¹ Putlara yakınlaşmak gayesiyle kurban edilen deve, sığır, koyun, ceylan gibi hayvanların kanı da putların üzerine dökülürdü. Mâlik ve Milkân boylarının *Sa’d* isimli putuna,²² *Zü’l-Halasa’ya*²³ kurbanlar kesilir ve üye-

17 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü’l-Kebîr*, I-XI, Dâru İhyâi’t-turâsî’l-Arabî, Üçüncü Basım, Beyrut 1999, II, 318; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 515.

18 İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, s. 32; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 65; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 194; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 380.

19 İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, s. 68; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 164.

20 İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 69-70.

21 Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 103.

22 İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, s. 73; İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, I, 68.

23 İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, s. 69.

rine kanları serpilirdi. Tayy kabilesinin *el-Fals*,²⁴ 'Anaza'nın *Su'ayr* isimli putlarına *atîre* kurbanları kesilirdi.²⁵ Kâbe'nin içerisinde bulunan²⁶ *Hübel* putuna kesilen kurbanlara ait kanların, bu putun önünde kurban kesimine mahsus kuyuya akıtılması²⁷ da kurbanla irtibatlı tanrı tasavvurlarında kanın fonksiyonunu ifade etmesi bakımından anlamlıdır. Bu uygulamalar, kurbanın inanç bazındaki çöküşe tanıklık eden bir ibadet alanı olarak tevhitte uzaklaşma sürecini açıklayıcı ve âdetleri dinî olandan ayırt edici bir özelliğe sahip olduğunu anlamamızı sağlaması açısından önemlidir.

Müşrik Araplar, kurbanın kanını, kurbet sebebi olacağı inancıyla gerek putlara gerek Kâbe'nin duvarlarına sürmeyi âdet edinmişlerdi. Ayrıca kurban etleri de parçalanarak dikili taşların üzerine bırakılır, yırtıcı hayvanlara ve kuşlara terk edilirdi.²⁸ "Onlardan bir şey yememiz bize helal değildir; onları kurt-kuş yesin diye Allah rızası için koyduk" diyerek kurban etinden yemezlerdi. Kurban etiyle ilgili bu câhiliye uygulaması, "Onlardan hem kendiniz yeyin, hem de ihtiyacını gizleyen ve gizlemeyen fakirlere yedinin" (el-Hac 22/36) âyetiyle reddedilerek "yeme ve yedirme" emredilmiştir.²⁹ Sahâbeden Abdullah b. Abbas'ın (v. 68/688) ve tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerinden Mücâhid'in (v. 103/721) açıklamasına göre bu dikili taşların üzerinde kurbanlar kesildikten sonra, Kâbe'ye gelen taraflarına kanları serpilir ve etleri yarılıp bu taşların üstüne konurdu. Hatta müslümanlardan bazıları kurban kesmek suretiyle Kâbe'ye saygı göstermeye kendilerinin daha lâyük olduğunu düşünerek bu âdeti devam ettirmek istemiş ve Resûl-i Ekrem'e gelip "Ey Allah'ın Resûlü! Câhiliye müşrikleri Kâbe'yi kurban keserek tazim ediyorlar, oysa ki Kâbe'yi tazim etmek en fazla bizim hakkımız."³⁰ demeleri üzerine "Onların (kurbanlar) ne etleri Allah'a ulaşır ne kanları; O'na ulaşacak olan sadece sizin takvânızdır" (el-Hac 22/37) mealindeki âyet nâzil

24 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 100.

25 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 78.

26 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 39.

27 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 125; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 854.

28 Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 388; Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s. 238; Ali Bardakoğlu, "Kurban (İslâm'da Kurban)", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 436; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 96.

29 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 443.

30 Cevâd Ali, *el-Mufassal*, VI, 196.

olmuştur.³¹ Bu âyette Câhiliye döneminin bu davranış tarzı tenkit edilerek Allah'a ulaşacak olanın, hayvanların kanı ve eti değil, insanların takvâsı olduğu; kurbanların yalnız Allah'a ibadet etmek için kesilmesi gerektiği belirtilmiştir.

İslâm, Câhiliye Araplarının kutsadığı pek çok mekanı ve bâtil inanışı iptal ederek Kabe, Arafat, Minâ, Müzdelife, Safâ, Merve'yi putlardan arındırmış ve bunları haccın şîârlarından saymıştır. Ayrıca kurban kesme gibi İbrahim (a.s.)'dan kalma ibadetleri muhafaza etmiştir. Putlara ve herhangi bir varlık adına kurban kesmek ve kesilen hayvanın etinden yemek, *ما أَهْلٌ لِّغَيْرِ اللَّهِ بِهِ* "Allah'tan başkası adına kesilen" (el-Mâide 5/3) âyeti gereğince haram kılınmıştır. Allah'tan başkasına ibadet anlamı taşıyan bu tarz kesime tevessül edenleri Resûlullâh (s.a.v.) de "Allah'tan başkası adına hayvan kesene Allah lânet etsin."³² şeklinde sert ifadelerle uyarmıştır.

c. Câhiliyede Kurban Çeşitleri

Câhiliye Arapları, belli zamanlarda veya önemli kabul ettikleri olaylar vesilesiyle kurban takdim ederlerdi. Muhtelif takdimeler arasında en mühimi hayvan kurbanlarıdır. Bunlardan bazıları Kâbe'de kesilirdi. Mekke'nin içinde ve dışında putlar adına kesilen kurbanlar mabede olan saygılarının ifadesi ve putlara olan bağlılığın göstergesiydi.³³

Câhiliye dönemi kurban uygulamasında kurbanlar belli bir vakte bağlı olanlar ve olmayanlar şeklinde ikiye ayrılmaktadır: Belli bir vakte bağlı kurbanlar, belirli mevsim, ay ve bayramda veya günün belirli bir vaktinde ya da ibadet saatlerinde kesilenlerdir. Putların takdis edildiği muhtelif kutlama ve eğlence günlerinde icra edilen kurbanlardan olarak Mekke yakınlarında yılda bir defa kutlanan *Zâtü Envât* bayramında, bu adla anılan ağacın çevresinde toplanılır ve bu ağaca kurban kesilirdi.³⁴ Bunun haricinde, Mekkelilerin yılda bir defa kutladıkları *Buvâne* bayramında kurbanla-

31 İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 443; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-IX, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935, II, 1564-1565.

32 Müslim, "Edâhî" 43-45; Nesâî, "Dahâyâ" 34.

33 Bardakoğlu, "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.

34 Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 130; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldân*, I, 363; Muhammed Murtaza ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kamûs*, I-X, Matbaatü'l-hayriyye, Birinci Basım, Mısır 1306, V, 236; Sargon Erdem, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 258.

rın kesildiği³⁵ ve Receb ayının ilk on gününde "atîre" adı verilen koyunun putlar için kurban edildiği bilinmektedir.³⁶

Belli bir vakte bağlı olmayan kurbanlar ise, çocuğun doğumunda, binanın temel atma töreninde, askerî saldırı veya zafer kazanma gibi³⁷ her zaman ve yerde kesilen kurbanlardır. Yarar sağlayacağı düşüncesiyle, ölen kimsenin kabri başında veya cinlerden korunmak amacıyla kurban kesildiği bilinmektedir.³⁸ Ayrıca, müşriklerin yolculukta konaklama esnasında dört tane taş alıp içlerinden birisini ilah edinerek ona ibadet etmesi ve kurban kesmesi³⁹ bu çeşit kurbanların en tipik örneklerindedir.

Kur'ân-ı Kerim'de, müşriklerin belli isimlerle andıkları ve özel bir statüye tabi tuttıkları hayvanlarla ilgili bazı geleneklere değinilir. Câhiliye Arapları, doğurganlıkları ile ilgili olarak veya ilahlarına sundukları adaklarına konu olması itibariyle⁴⁰ deve ve koyunlarına *bahîre*, *sâibe*, *vasîle* ve *hâm* gibi isimler vererek, bu hayvanlar üzerine bazı dinî hükümler ve örfler bina etmişlerdir. Bilindiği gibi, bu dinî geleneklerin de ortaya çıkışı genel olarak Hz. İbrahim (a.s.)'ın tevhîd dininin tahrif edilmesiyle paralel olmuştur. Nitekim kaynaklarda, Araplarda tevhîd inancının Huzâa kabilesi reisi Amr b. Luhay'ın ortaya çıkışından sonra bozulduğu⁴¹ ve onun bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî geleneklerini ilk icat eden kişi olduğu rivayet edilmiştir.⁴²

Kur'ân'da ve hadis kaynaklarında adı geçen bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî'nin hangi niteliklere göre bu isimlerle anıldığı hususunda müfessir ve dilbilimciler arasında görüş farklılığı bulunmaktadır. Daha çok doğur-

35 Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 48.

36 Bardakoğlu, "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.

37 Muhammed İbrahim el-Feyyûmî, *Târihu'l-Fikri'd-Dîniyyi'l-Câhili*, Dâru'-cîl, Birinci Basım, Beyrut 1999, s. 456-457; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 197.

38 Bardakoğlu, "Kurban", *DİA*, XXVI, 436.

39 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 68; Yâkût el-Hamevî, *Mü'cemü'l-büldân*, VIII, 129.

40 İshâk Yazıcı, "Bahîre", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 487.

41 İbnü'l-Kelbî, *Kitâbu'l-Esnâm*, s. 33, 34, 99; İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 64-65; Cevâd Ali, *el-Mufasssal*, VI, 34; Çelikkol, *İslâm Öncesi Mekke*, s. 96.

42 Buhârî, "Amel" 11; Müslim, "Küsûf" 3.

ganlık niteliğinin genel belirleyici olduğu bu kurban uygulamaları üzerinde durulacak ve bunların içerdiği farklı hükümlere değinilecektir:

(1). Bahîre

“Yarmak” anlamındaki *bahr* kökünden gelen *bahîre*, kulağı yarık dişi deveye denir.⁴³ Bahîre uygulamasının hangi dişi deve hakkında ve hangi durumlarda gerçekleştirildiği hususunda kaynaklarda muhtelif görüşler bulunmaktadır.⁴⁴ 1- Bahîre, beş defa doğuran deve olup erkek olduğu takdirde onu keser, kadın ve erkek herkes onun etinden yerd; dişi olursa kulağı yarılır, etinden sadece erkekler faydalanabilirdi, bu hayvan öldükten sonra kadınlarla ilgili yasak kalkar, onlara da helal olurdu.⁴⁵ 2- İmam Şâfiî’ye göre bahîre, beş dişi yavru doğuran devedir.⁴⁶ 3- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ’ya (v. 207/822) göre bahîre, sâibe denilen dişi devenin yavrusu olup annesinin hükmüne tabidir.⁴⁷ 4- İbn İshak’a (v. 151/768) göre de bahîre, sâibe denilen devenin on birinci dişi yavrusu olup annesi gibi o da salıverilirdi.⁴⁸ 5- Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (v. 224/838) ve Ebû İshâk ez-Zeccâc’a (v. 311/923) göre bahîre, beş batın doğuran ve sonuncusu erkek olan dişi devedir. Bu vasıftaki devenin kulağı “bahr” edilir yani yarılıp salıverilirdi.⁴⁹ 6- Said b. Müseyyeb’in Buhârî’de yer alan tarifine göre bahîre, müşrikler tarafından tanrılara adanıp putlara tahsis edilmek üzere sağılmaktan men edilmiş dişi deve⁵⁰ olup serbest bırakılır ve kendisinden faydalanıl-

43 İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabî*, I-VII, Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, Dördüncü Basım, Beyrut 1990, II, 585-586.

44 Bkz. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm* (Müzenî'nin el-Muhtasar'ı ile beraber), I-IX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1993, VI, 259-260; Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed İbnü'l-Esîren-*Nihâye fi ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-II, Dâru'l-marife, İkinci Basım, Beyrut 2006, I, 106; A. J. Wensinck, “Bahîre”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, II, 229; Yazıcı, “Bahîre”, *DİA*, IV, 487.

45 Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Basım, Beyrut 1988, VI, 217.

46 Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 259.

47 Yahya b. Ziyad el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, I-III, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2002, I, 219.

48 İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I, 74.

49 İbrahim b. es-Sirrî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'an ve irâbu*, I-V, Dâru'l-hadîs, Kahire 2004, II, 172-173; Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, IV, 446-447. Diğer görüşler için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 241-244.

50 Buhârî, “Menâkıb” 9; “Tefsîr” 5/13; Müslim “Cennet” 51.

ması günah sayılırdı.⁵¹

Bahîre uygulamasında en dikkat çeken husus seçilen hayvanın dişi deve olmasıdır. Kulağı yarılarak işaretlenen bu hayvanın sütünün içilmesi, sırtına binilmesi ve yük yüklenilmesi haram kabul edilirdi. Ayrıca bu dişi devenin, kime ait olursa olsun, su içmesine ve otlaklarda beslenmesine müdahale edilmezdi.⁵² Müşriklerin hiç bir fayda beklemeksizin, hayvanı salıvermek suretiyle kendilerine haram kılmaları uygulamasında görüldüğü üzere, bahîre tamamen ilâha teslim edilen veya onun hizmetine sunulan kurban niteliğine sahiptir.

Kur'an bu uygulamayı reddetmiş olup⁵³ Resûlullâh (s.a.v.) de bahîre ismi altında hayvanların kulaklarının kesilmemesini ve Allah'ın helal kıldığı hayvanları kendilerine haram kılmamalarını emretmiştir.⁵⁴

(2). Sâibe

Sâibe kelimesi "kendi başına bırakmak, kendi haline terk etmek" mânâsındaki *seyb* kökünden⁵⁵ türeyen bir sıfat olup "istediği yere gidip dolaşması için salıverilen hayvan" demektir.

Hastalıktan kurtulma, kaybolan birinin bulunması veya geri dönmesi, bir dileğin gerçekleşmesi gibi durumlar için adanan deve, istenen şey gerçekleşirse bahîre gibi serbest bırakılarak kendisinden hiçbir şekilde istifade edilmezdi. Sâibe adı verilen bu dişi devenin su içmesine ya da otlaklarda beslenmesine de müdahale edilmezdi.⁵⁶ Said b. Müseyyeb'in tarifine göre sâibe, müşriklerin, tanrıları için salıverip yük yüklemedikleri hayvandır.⁵⁷

51 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 75; Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, "Deve", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 224.

52 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 172-173; Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, IV, 446-447; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1823.

53 el-Mâide 5/103.

54 Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Dâru'l-marife, Beyrut 1992, X, 10.

55 Cevherî, *es-Sihâh*, I, 151.

56 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 75; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 173; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, III, 217; İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, I, 831-832; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1823; Ateş, *Tefsîr*, II, 356; Önkâl-Bozkurt, "Deve", *DİA*, IX, 224.

57 Buhârî, "Menâkıb" 9, "Tefsîr" 5/13; Müslim, "Cennet" 51.

Sâibe uygulamasına konu olan develerin niteliği hususundaki görüşler çeşitlilik arz eder.⁵⁸ İbn İshak'a göre⁵⁹ sâibe, aralarında erkek yavru bulunmamak üzere, on adet dişi yavru doğurmuş devedir. Bu hayvan, başıboş bırakılır, üzerine binilmez ve tüyü kesilmezdi; sütünden ise sağ olduğu müddetçe sadece yavrusu veya misafirler yararlanırdı.⁶⁰

İbn Abbas'a göre sâibe, putlara adanmış ve onlar için serbest bırakılmış hayvanlar olup sütü put bakıcılarının eliyle misafirlere dağıtılırdı.⁶¹ Ebû Revk'in aktardığı sâibe uygulamasına göre, bir kişi ihtiyacı karşılandığı zaman, malından bir dişi deveyi veya başkasını serbest bırakarak putlara adardı ve adanan hayvanın doğurdukları da putların olurdu.⁶²

Sâibe vasfını kazanan deveye binilmemesi Câhiliye döneminde örf haline gelmiş yerleşik bir tutumdur. Hatta, Câhiliye sonrasında da bu uygulamanın bazılarında devam ettirilmek istendiği bilgisi kaynaklarda yer alır. Kâbe'ye kurbanlık sevk etmekte olan birine Resûlullâh (s.a.v.), deveye binmesini emretmişti. "Bu kurbânlık devedir." cevabı karşısında Resûlullâh (s.a.v.), "Yazıklar olsun sana, deveye bin!" diyerek emrini tekrarlamış⁶³ ve bu Câhiliye uygulamasını reddetmiştir.

Sâibe geleneği, diğer Câhiliye uygulamalarında görüldüğü gibi Arap toplumunda sonradan ihdas edilmiş ve Arabistan yarımadasına dışarıdan getirilmiştir. Ayrıca, hadis kaynaklarında, bu batıl inanışın ilk uygulayıcısının Amr b. Luhay olduğu bilgisi yer alır. Aişe (r.a.)'dan rivayetle Resûlullâh (s.a.v.), "Amr b. Luhay'î cehennemde bağırsaklarını cehennem ateşinde sürüklerken gördüm. Çünkü sâibeleri ilk salıveren oydu" buyurmuştur.⁶⁴

58 Sâibe tanımları ve uygulaması için bkz. Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 259-260.

59 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 243; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, VI, 217.

60 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219; Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, IV, 447.

61 Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, IV, 447.

62 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 243. Tâbiîn müfessirlerinden Süddî (v. 127/745) ise Araplardan herhangi bir kişi, ihtiyacını giderir ya da bir hastalıktan şifa bulur veya kazancı bol olursa, malından bir kısmını putlar için serbest bırakırdı; böyle serbest bırakılmış bir mala kim dokunacak olursa, dünyada cezaya çarptırılırdı, diyerek farklı sâibe uygulamalarını aktarmaktadır. Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 243.

63 Buhârî, "Hacc" 103; Müslim, "Hacc" 371; Tirmizî, "Hacc" 72; Ebû Dâvûd, "Menâsik" 18; Nesâî, "Hacc" 74, 75; İbn Mâce, "Menâsik" 100.

64 Buhârî, "Amel" 11; Müslim, "Küsûf" 3.

Kaynaklarda yer alan tanımlarda görüldüğü gibi Sâibe daha çok dişi deveyle ilgili olup buna bina edilmiş örfler de bu hayvanın doğurganlık niteliği etrafında örülmüştür. Özellikle İbn İshak'ın sâibe için "aralarında erkek yavru bulunmamak üzere, on adet dişi yavru doğurmuş deve"⁶⁵ tanımında yer alan nitelik, tabiatta nadir görülebilecek bir durum üzerine inşa edilmiştir. Zira bir hayvanın aralarında erkek yavru bulunmamak üzere on batın dişi doğurması gerçekleşmesi çok zor bir durumdur. Müşriklerin gerçekleşmesi zor bir seçenek üzerinden hareketle böyle bir örf ihdas etmeleri, mallarını tasadduk etme isteğinden uzak durduklarını hatırlatmaktadır. Tasadduk etmenin daha ziyade imkansız tesadüfler üzerinden gerçekleştirme tutumuyla eşdeğer anlam barındıran sâibe uygulamalarından, olağan dışı tarzlardaki doğumların kurban ibadeti ve adaklar için sebep vazifesi gördüğü neticesine varılmaktadır.

(3). Vasîle

Vasîle, câhiliye döneminde belli sayıdaki doğumlardan sonra, sâibe muamelesi gören, putlara tahsis edilip eti ve sütü haram kılınan hayvanı ifade eder. Kaynaklarda yer alan görüşlerden bazıları vasîlenin deveyle,⁶⁶ diğerleri ise bunun koyun ve keçiyile ilgili olduğunu belirtir.⁶⁷ Koyun dişi doğurursa kendilerinin, erkek doğurursa ilahlarının olurdu; erkekli dişili ikiz doğurması halinde "kardeşine ulaştı" (وصلت أخاها) diyerek dışiden dola-
yı artık erkeği kurban edilmezdi.⁶⁸ Vasîleye binilmesi, yük yüklenilmesi ve tüyünden kırılması haram kabul edilirdi.

Kaynaklarda vasîleye konu olan hayvanlar ve bu uygulamanın hangi durumlarda gerçekleştirildiği ile bunlar üzerine bina edilmiş örfler hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür: 1- Vasîle, on batın birbiri üzere yavru doğurmuş devedir.⁶⁹ 2- İmam Mâlik'in de paylaştığı⁷⁰ Said b. Müseyyeb'in görüşüne göre vasîle, genç dişi deve olup ilk dişi yavru-

65 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 243; Kurtubî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, VI, 217.

66 Önkâl-Bozkurt, "Deve", *DİA*, IX, 224.

67 Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 74; Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 259-260.

68 Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1823.

69 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, VIII, 155.

70 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 243-244.

sundan sonra ikinci dişi doğurur; iki dişiden birini aralarında hiç erkek olmadan diğer dişiye ulayıp eklediğinden dolayı, böyle bir deve putları için adanır ve başıboş salıverilirdi.⁷¹ 3- İbn İshâk'a göre ise vasîle, arka arkaya beş defa doğurmuş ve her defasında ikiz olarak on dişi kuzu meydana getirmiş koyuna denir. Bunlardan sonra doğan kuzuların hepsi ailenin erkek çocuklarının olur, kadınların payına ise bir şey düşmezdi. Ancak, bu kuzulardan ölenin etini, ailenin fertleri ortaklaşa yiyebilirdi.⁷² 4- Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'ya (v. 207/822) göre vasîle, yedi defa doğurup yedincisinde erkek ve dişi olmak üzere ikiz doğuran keçidir. Eğer yedincide yine ikiz doğurursa, "dişi oğlak erkek kardeşine kavuştu" denirdi. Bu keçinin sütünden kadınlar yararlanamazdı ve bu hayvana sâibe muamelesi yapılarak tanrılarına adanıp salıverilirdi.⁷³ Benzer tarifte bulunan Ebû İshâk ez-Zeccâc'a göre koyunun dişi doğurması halinde onu kendilerine ayırır, erkek doğurduğunda onu ilâhlarına adarlardı. Şayet erkekli dişili ikiz doğurursa erkek kuzuyu ilahlarına kurban etmezlerdi.⁷⁴ 5- Zemahşerî ve Fahreddin er-Razî'ye göre vasîle, koyuna denir: Bir koyun dişi doğurduğunda onu kendilerine, erkek doğurduğunda ise ilahlarına sayarlardı. Erkek ve dişi olarak ikiz doğurduğunda "dişi olan erkek kardeşine kavuştu" diyerek erkeği ilahlarına kurban etmekten vazgeçerlerdi.⁷⁵ 6- Başka bir görüşe göre vasîle bir sene erkek ve ikinci sene dişi doğuran koyun olup erkeği dişiye riayeten kesilmezdi. Eğer, sıra değişip erkek doğarsa, "bu ilahlarımıza kurbandır", diyerek putlara kurban edilirdi.⁷⁶

Kaynaklarda yer alan tanımlarda görüldüğü gibi, vasîle hayvanın doğurganlığının neticesi olarak isim almış bir çeşit kurbanlığın adıdır.

71 Buhârî, "Tefsîr" 5/13.

72 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 74; İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 244; Çağatay, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, s. 139. Fakat İbn Hişâm, İbn İshâk'ın *hâmî* denen deve hakkında söylediklerinin dışında verdiği bilgilerin doğru olmadığına dikkat çekerek *bahîre*, *sâibe* ve *vasîle* hakkında söylediklerini tashih etmektedir. Bkz. İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 74 vd.

73 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219.

74 Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 173. Ayrıca bkz. İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, II, 854.

75 Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*, I-VI, Mektebetü'l-'Ubeykân, Birinci Basım, Riyad 1988, II, 303; Râzî, *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, IV, 447.

76 Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs*, VIII, 156. Vâsile için ayrıca bkz. Casim Avcı, "Vasîle", *DİA*, İstanbul 2012, XXXII, 550.

Vasîlenin kısmen Saîd b. Müseyyeb ve el-Ferrâ'nın, daha çok İbn İshâk'ın tanımlarında yer alan vasfı, saîbe örneğinde görüldüğü gibi, ender görülen doğurganlık çeşidi üzerine bina edilmiştir. Örneğin İbn İshâk'ın aktardığı "bir koyunun arka arkaya beş defa ikiz doğurmuş olması" vasfı, çok sık tekrür eden bir husus olmayıp Câhiliye Araçlarının bu tanımda yer alan hayvanın ilgili vasfı üzerine geliştirdikleri bazı örfler, imkansız tesadüfler üzere kurulu ve izahı ancak *abes* kavramıyla mümkün hareket tarzını andırmaktadır.

(4). Hâmî

Câhiliye döneminde kurban hükmü doğurganlık vasfına bağlı olan uygulamalardan biri de *hâmî*dir. Sözlükte "himaye etmek, korumak" anlamındaki *hamy* kökünden türeyen bir sıfat olup "koruyan" demektir. Terim olarak sülbünden fazlaca döl alınan ve artık yaşlanmış olan erkek deveye denir.⁷⁷

Bu kavramın ifade ettiği geleneğin hangi erkek deve hakkında ve hangi durumlarda gerçekleşeceği, bu devenin sülbünden gelen döllerin sayısı ve cinsiyeti konusunda farklı görüşler bulunmaktadır:

Kaynaklardan bazılarında göre *hâmî*, on doğum yapan dişi deve⁷⁸ veya sülbünden on döl alınan erkek deveye denir.⁷⁹ Said b. Müseyyeb'den rivayet edilen tanımda ise sayı zikredilmeksizin sülbünden bir çok döl alınan erkek deve olduğu belirtilerek böyle yaşlı puhur deve putlar için salıverilir ve kendisinden faydalanılmazdı.⁸⁰ İbn İshâk'a göre, *hâmî* aralarına erkek yavrunun girmemesi şartıyla arka arkaya sülbünden on dişinin ürettiği erkek devedir.⁸¹ Ayrıca Taberî'den de nakledilen bu görüş, *hâmî* konusundaki en yaygın tanımlar arasında yer alır.⁸² Başka bir görüşe göre *hâmî*,

77 Cevherî, *es-Sihâh*, V, 151; Muhammed Eroğlu, "Hâmî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 457.

78 Önkal-Bozkurt, "Deve", *DİA*, IX, 224.

79 Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, II, 173; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1823.

80 Buhârî, "Tefsîr" 5/13.

81 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 74.

82 Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 89.

yavrusunun yavrusuna binilen;⁸³ İbn Abbas'a isnad edilen⁸⁴ ve Alkame'den de nakledilen⁸⁵ diğer bir görüşe göre de yavrusunun yavrusundan döl alınan erkek devedir.⁸⁶ Araplar, bu niteliğe sahip bir deveyi "sırtını korudu" diyerek putlarına adar ve ondan faydalanmayı haram sayarlardı. Bu deve koruma altına alınarak ona binilmez, yük yükletilmez, tüyü kırpılmaz; bütün sulardan ve meralardan yararlanmasına müsaade edilirdi.⁸⁷ Tıpkı bahîre, sâibe ve vasîle gibi, o da adeta kutsallık statüsüne kavuşurdu.

Bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî konusundaki tarifler, Câhiliye Araplarında farklı isim ve mahiyette kurban geleneğinin varlığını ve adaklara riayet edildiğini gösterir.⁸⁸ Kendi içinde de farklılaşan bu tariflerin ortak noktası, Câhiliye geleneğinde bazı durumlarda deve veya koyun gibi hayvanlardan faydalanmanın günah sayılması, bir takım helallerin haram hale getirilmesidir.⁸⁹ Bunun Allah'ın bir hükmü olduğunu ileri sürerek uygulamalarını kendilerince dinî temellere dayandırmışlardı.

Hayvanları takdis etme veya onları yaratılış gayesinin dışına çıkararak Allah'tan başkasına adama, tevhid ilkesine dayalı din anlayışıyla bağdaşmamaktadır. Bu sebeple "*Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî diye bir şey meşru kılmamıştır.*" (el-Mâide 5/103) âyetiyle, Allah'ın imtiyazlı herhangi bir hayvan cinsi belirlemediği, bunlardan faydalanmayı haram kılmadığı; bu telakkilerin Allah'a iftiradan başka bir şey olmadığı vurgulanmış⁹⁰ ve

83 Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, IV, 447; Ateş, *Tefsîr*, II, 357. Diğer görüşler için bkz. Eroğlu, "Hâmî", *DİA*, XV, 457.

84 İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 244.

85 Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'ân*, I-XII, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Basım, Beyrut 1992, V, 89.

86 Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219; Cevherî, *es-Sihâh*, V, 151.

87 İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I, 74; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, V, 92-93; Ferrâ, *Meâni'l-Kur'ân*, I, 219; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, II, 173; Elmalılı, *Hak Dini*, II, 1823; Ateş, *Tefsîr*, II, 357; Eroğlu, "Hâmî", *DİA*, XV, 457.

88 Cevad Ali, *el-Mufasssal*, VI, 203; Ali Osman Ateş, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, **Beyan Yay., İstanbul 1996**, s. 231-237.

89 Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 259-260; Yazıcı, "Bahîre", *DİA*, IV, 487; Eroğlu, "Hâmî", *DİA*, XV, 457.

90 Râzî, *et-Tefsîrû'l-Kebîr*, V, 167; Eroğlu, "Hâmî", *DİA*, XV, 457.

müşriklerin bu uygulamaları ayrıca kınanmıştır.⁹¹

Bilindiği gibi, kurbanın özünü ve esasını hayvanın kanının akıtılması oluşturmaktadır. Bu hayvanlardan belirli özelliklere sahip olanlarını putlara kurban adayarak veya serbest bırakarak onlardan faydalanmayı kendilerine haram sayma uygulaması ise kurban ibadetinin fakir ve ihtiyaç sahibi kimselere önemli bir besin kaynağı olan et yeme fırsatı sunan bir sadaka ibadeti⁹² niteliğiyle uyuşmamaktadır. Ayrıca bu hayvanları hizmetten alıkoyup serbest bırakmak, ilk bakışta hayvanların lehine gibi görünmesine karşın gerçekte onların aleyhinedir. Çünkü insanların kendisinden istifade edeceği bu hayvanları şefkat ile kullanmak onlar için bir rahmettir; salıverilip kendi başlarına bırakılmaları ise açlık, iklim ya da diğer hayvanlardan gelecek saldırı sebebiyle helâk olmalarına yol açmaktadır.⁹³

Câhiliye toplumundaki dişi kurban seçimi geleneği, kendisine ibadet edilen tanrıların cinsiyetiyle önemli paralelliklere sahiptir. Adak merasimlerinde özellikle dişi hayvanların seçilmesinin ve “kızların tanrıya kurban edilmesi” uygulamasının; bahîre, sâibe, vasîle ve hâm geleneğinin anlaşılabilmesinde Arabistan yarımadasında dişi ilâhların etkinliğine dikkat çeken yorumların⁹⁴ getirdiği izah tarzları, bu paralelliğin anlaşılmasını kolaylaştıran bir perspektif sunmaktadır. Dönemin meşhur putları arasında yer alan ve Kur’ân’da “Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ’yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât’ı.” (en-Necm 53/19-20) âyetiyle değinilen dişi putlara kurban sunulması ibadet edilmesi⁹⁵ bu bağlamda değerlendirilmelidir.

Sonuç

Kurban ibadetinin kendine özgü niteliği her zaman ilgi çekici olmuştur. Bu ibadet diğer ibadetlerden farklı olarak insanın yaşayan bir canlıyı Allah’a sunması düşüncesine dayanmaktadır. Kur’an’da çokça denilebilecek âyette kurbanın yer verilmesinin sebepleri arasında geçmişinde onun üzerinde inanç sapmalarının vuku bulmasının da etkili olduğu ih-

91 bkz. el-Mâide 5/103; el-En’âm 6/136, 138-140, 143-144.

92 Bedir, *Kurban Kitabı*, s. 25.

93 Süleyman Ateş, *Kur’ân-ı Kerîm Tefsiri*, I-VI, İstanbul 2000, II, 357.

94 Kürşat Demirci, “Hayvan (İslâm Öncesi Din ve Toplumlarında Hayvan)”, *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 83.

95 İbnü’l-Kelbî, *Kitâbu’l-Esnâm*, s. 39, 43, 48’e bkz.

timali Câhiliye dönemi kurban uygulamaları üzerinde düşünmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda, bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî uygulamaları, Câhiliye insanının inanç haritasını çizmede ve dinî pratiklerini öğrenmede önemli bir işleve sahiptir. Bu isimlerle anılan hiçbir kurban çeşidinin meşru kılınmadığını haber veren ilgili âyetlerden, bu uygulamaların tapınma aracı kılınmasının vahyî bir temeli olmadığını ve bunun din tarafından talep edilmediğini öğrenmekteyiz. Müşriklerin söz konusu iddialarının ise Allah'a iftira olduğu bilgisi yine bu âyetlerde yer alan önemli bir husustur.

Câhiliye kurban türlerinden bahîre, sâibe, vasîle ve hâmî uygulamalarına yönelik dinin yaklaşımını öğrenme çabası yanında o günün toplumuna yerleşmiş bu örf ve âdetlerin mahiyetinin bilinmesi gerekmektedir. Ayrıca ayrı ayrı isimlerle anılan bu örflerin tanımlanması zaruri olup yapılacak yorumların bu tanımlar üzerine inşa edileceği muhakkaktır. Bunları farklı kılan belirgin vasıf arandığında, bu vasfın "doğurganlık" olduğu görülür. Tanımlayıcı ve ayırt edici bir öge olarak bu vasıf, ilgili kurban türlerinin her birinde farklı şekilde tezahür etmektedir. Fakat bu tezahür farklılaşmasının neticesinde kurbanı bağlanan hüküm, bu kurbanların amacının hikmet kavramıyla izah edilmesine mahal vermemektedir. Bu yönüyle Câhiliye kurbanları üzerinde yapılacak tahlillerin, İslâm'ın kurban anlayışı ve uygulamasının doğru anlaşılması hususunda önemli bir rolü bulunmaktadır.

Kaynakça

Âlûsî, Mahmûd Şükrü-----, *İslam'a Göre Cahiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, Beyan Yay., İstanbul 1996.

Ateş, Süleyman, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, I-VI, İstanbul 2000.

Avcı, Casim, "Vasîle", *DİA*, İstanbul 2012, XXXXII, 550

Bardakoğlu, Ali, "Kurban (İslâm'da Kurban)", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 436-440.

Bedir, Murtaza, *Kurban Kitabı*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2007.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin (v. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I-X, Dâru'l-

marife, Beyrut 1992.

Buhârî, Muhammed b. İsmail (v. 256/870), *el-Câmi'u's-sahih*, I-VIII, Çağrı Yay., İkinci Basım, İstanbul 1992.

Cevâd Ali (v. 1987), *el-Mufasssal fî tarîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, I-X, Beyrut 1380.

Cevherî, İsmâil b. Hammâd (v. 400/1009), *es-Sihâh Tâcü'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabî*, I-VII, Dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, Dördüncü Basım, Beyrut 1990.

Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, TTK Yay., Ankara 1989.

Çelikkol, Yaşar, *İslâm Öncesi Mekke*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2013.

Demirci, Kürşat "Hayvan (İslâm Öncesi Din ve Toplumlarda Hayvan)", *DİA*, İstanbul 1998, XVII, 81-85.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî (v. 275/889), *es-Sünen*, I-V, Dâru'l-hadîs, Kahire 1995.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (v. 1942), *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I-IX, Matbaai Ebüzziya, İstanbul 1935.

Erdem, Sargon, "Bayram", *DİA*, İstanbul 1992, V, 257-259.

Eroğlu, Muhammed, "Hâmî", *DİA*, İstanbul 1997, XV, 457.

Ezrakî, Muhammed b. Abdillâh (v. 250/865), *Ahbâru Mekke*, I-II, Dâru's-sikâfe, Beyrut 1979.

Ferrâ, Yahya b. Ziyad (v. 217/822), *Meâni'l-Kur'an*, I-III, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 2002.

Feyyûmî, Muhammed İbrahim, *Târihu'l-fikri'd-dîniyyi'l-câhilî*, Dâru'-cîl, Birinci Basım, Beyrut 1999.

Günaltay, Şemseddin (v. 1961), *İslâm Öncesi Araplar ve Dinleri*, (M. Mahfuz Söylemez-Mustafa Hizmetli), Ankara Okulu Yay., Ankara 1997.

Hamidullah, Muhammed (v. 2002), *İslâm Peygamberi*, I-II, (Trc. Salih Tuğ), Ankara 2003.

İbn Hişâm, Cemâlüddîn Abdülmelik (v. 218/833), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-V, Dâru'l-Hayr, Birinci Basım, Beyrut 1992.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ (v. 774/1373), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, I-VIII, Dâru'l-

hadîs, Kahire 2005.

İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (v. 273/887), *es-Sünen*, I-IV, (Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki), Dâru'l-hadîs, Kahire 2005.

İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn el-Mübârek b. Muhammed (v. 606/1210), *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadîs ve'l-eser*, I-II, Dâru'l-marife, İkinci Basım, Beyrut 2006.

İbnü'l-Kelbî, Hişâm b. Muhammed (v. 204/819), *Kitâbu'l-Esnâm*, el-Mecmeü's-sikâfi, Abudabi 2003.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (v. 671/1273), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*, I-XX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Basım, Beyrut 1988.

Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261/875), *el-Câmi'u's-sahîh*, I-V, (Thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki), Dâru'l-hadîs, Kahire 1997.

Narin, İsmail, *Kur'an ve Sünnet Açısından Kurban İbadeti*, Yalın Yay., İstanbul 2011.

Nesâî, Ahmed b. Şuayb (v. 303/915), *es-Sünen*, I-V (Hâfız es-Süyûtî ve İmam es-Sindî ile birlikte), Dâru'l-hadîs, Kahire 1999.

82

Olgun, Tahir (Tâhirü'l-Mevlevî), *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, Işık Basımevi, İstanbul 1946.

Önkâl, Ahmet -Bozkurt, Nebi, "Deve", *DİA*, İstanbul 1994, IX, 222-226.

Özaydın, Abdülkerim, "İslâm'da Hac", *DİA*, İstanbul 1996, XIV, 386-389.

Râzî, Fahreddin (v. 606/1209), *et-Tefsîrü'l-Kebîr*, I-XI, Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, Üçüncü Basım, Beyrut 1999.

Şâfiî, Muhammed b. İdris (v. 204/820), *el-Ümm* (Müzenî'nin el-Muhtasar'ı ile beraber), I-IX, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Beyrut 1993.

Taberî, Muhammed b. Cerîr (v.310/922), *Câmiu'l-beyân an te'vil-i âyi'l-Kur'an*, I-XII, Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, Birinci Basım, Beyrut 1992.

Tirmizî, Muhammed b. İsa (v. 279/892), *el-Câmi'u's-sahîh*, I-VI, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005.

Wensinck, A. J., "Bahîre", *MEB İslam Ansiklopedisi*, II, 229.

Yâkût el-Hamevî (v. 626), *Mü'cemü'l-büldân*, I-VIII, Mısır 1325.

- Yazıcı, İshâk, "Bahîre", *DİA*, İstanbul 1991, IV, 487.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ (v. 1205/1790), *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kamûs*, I-X, Matbaatü'l-hayriyye, Birinci Basım, Mısır 1306.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrahim (v. 311/923), *Meâni'l-Kur'an ve i'râbuh*, I-V, Dâru'l-hadîs, Kahire 2004.
- Zemahşerî, Mahmud b. Ömer (v. 538/1144), *el-Keşşâf 'an hakâiki't-tenzîl*, I-VI, Mektebetü'l-'Ubeykân, Birinci Basım, Riyad 1988.